

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЕКТ

Петро КРАЛЮК

УКРАЇНЦІ І ПОЛЯКИ:

1000 РОКІВ (НЕ)ПОРОЗУМІННЯ

Харків
«ФОЛІО»
2021

Передмова

Українці й поляки — народи-сусіди. Які до того ж мають один слов'янський первень. І в традиційній культурі яких чимало спільного. Зрештою, і мовно, і культурно, і ментально в нас багато «точок дотику». Видатний український історик та мислитель Микола Костомаров навіть писав, що «докорінні властивості» поляків «однакові з нашими»¹. Тарас Шевченко написав вірш «Полякам», де говорив про близькість між цим народом та українцями².

Не дивно, що в польській літературі ХІХ століття існувала потужна «українська школа», а один з найвідоміших польських поетів-романтиків Юліуш Словацький говорив про необхідність єдності Польщі й України. Зокрема, у поемі «Беньовський» писав:

Мов журавель, в руках своїх тримаю
Своє камінне серце, о мій краю.
О найбільша, найскорботніша моя,
Одну в тобі, а над тобою другу —
Дві пісні чую, і хотів би я
З'єднати їх в одну ясну потугу...³

Ці дві пісні, чи то навіть правди, для поета — польська й українська. І саме він хотів їх поєднати — заради блага двох народів.

¹ Костомаров М. Дві руські народності. Київ, 2012. С. 69.

² Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : У 12 т. Київ, 2003. Т. 2. С. 48.

³ Словацький Ю. Срібний міф України. Львів, 2005. С. 26.

В українській же культурі кінця XIX — початку XX ст. маємо течію «хлопоманів» — поляків, які вирішили служити українцям. Серед них чи не найбільш знаною фігурою був Володимир Антонович — учитель видатного українського історика й політика Михайла Грушевського. Саме в родині «хлопомана» народився видатний український поет Максим Рильський.

Однак при всій близькості українців та поляків, ці народи виявилися «занадто розведеними». Про це, зокрема, і писав Шевченко в згаданому вірші «Полякам». При цьому вказував (і цілком справедливо) на релігійні та соціальні чинники. Справді, в українців та поляків утвердилося християнство різних обрядів — західного й східного. А це призвело до того, що ці народи опинилися в різних «цивілізаційних нішах». Також обставини соціально-політичного розвитку в період Середньовіччя й ранньомодерні часи призвели до того, що в поляків сформувалася потужна шляхетська верства. Натомість українці часто «втрачали» представників своєї елітарної верстви (й нерідко на користь поляків). Костомаров писав з цього приводу наступне: «Історія пов'язала поляків з південнорусами (українцями — П. К.) так, що значна частина польської шляхти є не що інше, як південноруси, які переродилися, саме ті, які силою щасливих для них обставин висунулися з маси. Тому й утворилося у відносинах цих народностей таке поняття, що польська — панська, панівна, а південноруська — хлопська, мужицька»⁴. Через те відносини між поляками й українцями часто отримували виражений соціальний характер, а конфлікти, що виникали між цими етносами, ставали конфліктами класовими. Хоча було б неправильно дивитися на ці відносини виключно з «соціальної дзвіниці». Вони мали різні аспекти — культурні, релігійні, воєнно-політичні тощо.

Як і будь-які народи-сусіди, українці й поляки знали часи миру та часи війни, було в них мирне співжиття, співпраця, але

⁴ Костомаров М. Дві руські народності. С. 68.

й було чимало конфліктів та непорозумінь. Про мир, співпрацю якось пам'ятається менше. Хоча таких в історії українсько-польських відносин є чимало. Пам'ятаються більше конфлікти. І не дивно. Адже вони яскраві, збуджують пам'ять, використовуються при творенні національних міфів. Такими були Хмельниччина, гайдамаччина. Для поляків — це травми. Для українців радше предмет національної гордості, яскраві вияви боротьби за свої права.

Зрештою, не будемо про часи минулі, які вже стерлися в пам'яті людській. Адже ця пам'ять живе 100—150 років. І Хмельниччина, і гайдамаччина існують у свідомості українців та поляків завдячуючи різноманітній літературі, де дається та чи інша інтерпретація цих подій. Звісно, кожна сторона має «свою правду».

Але є відносно недавні «незагоєні рани». Українці могли б тут виставити немалий рахунок: недотримання поляками умов Варшавського договору 1920 року з Українською Народною Республікою й підписання ними Ризького договору з більшовиками 1921 року, у результаті чого незалежна Українська держава перестала існувати; відмова надати автономію Галичині в складі міжвоєнної Польщі; пацифікація та проведення політики денационалізації українців у міжвоєнний період на західноукраїнських землях; каральні акції Армії Крайової та інших польських збройних формувань проти українського населення на теренах Холмщини, Розточчя, західної частини Галичини й Лемківщини під час Другої світової війни, операція «Вісла». Натомість поляки виставили свій, доволі «емоційний рахунок» українцям — нищення поляків воїнами Української Повстанської Армії на Волині й частково на Галичині в 1943—1944 рр.

Однак, попри це все, в ХХ ст. і на початку ХХІ століття зустрічаємося з багатьма прикладами співпраці українців та поляків, які стосуються різних сфер — економіки, політики, культури.

Яскравим виявом цього була діяльність польського емігрантського часопису «Культура», який редагував Єжи Гедройць. Свого часу українські дисиденти симпатизували рухові «Солідарність» у Польщі. Зрештою, у рядах цього руху були й українці. А Польща першою визнала незалежність України. Поляки гаряче підтримували Помаранчеву революцію та революцію Гідності в Україні, рішуче виступали проти російської агресії на українські землі у 2014 р., заявляючи про необхідність збереження територіальної цілісності нашої держави. Отже, і в давно минулі часи, і недавні між українцями та поляками було і порозуміння, але й було чимало непорозумінь. Саме ці непорозуміння (часто міфологізовані й демонізовані, а то й спеціально «підігріті» третьою, російською стороною) призвели до формування у свідомості цих народів негативних образів один одного. І хоча за останні роки цей негативізм зменшився, він все ж не зник і часто дає про себе знати.

Про все це й намагатиметься говорити автор у пропонованій книзі. Говорити якомога об'єктивніше. Однак це все ж позиція українця. Поляк на ці речі мав би інший погляд.

Звісно, в одній книзі охопити всі аспекти українсько-польських стосунків протягом тисячоліття неможливо. Для цього потрібне було б багатотомне видання й робота чималого колективу дослідників. Автор же намагався звертати увагу на найбільш важливі, з його точки зору, моменти в цих відносинах, намагаючись збалансовано говорити як про порозуміння, так і про непорозуміння.

Червенські міста і не тільки...

Давня Польська держава (відома спочатку як держава Мешка) й давня держава українців, знана як Русь, певний час, здавалось би, розвивалися безконфліктно. Сфера їхніх територіальних інтересів була різною. Русь формувалася на торговому шляху «із варяг у греки», охоплюючи Подніпров'я з виходом до моря Балтійського. Вона з часом зайняла східноєвропейські простори, включивши до свого складу не лише слов'янські племена, які домінували, а й племена угро-фінські, литовські й тюркські. Причому на початках становлення Русі помітну частину елітарних верств становили скандинавські елементи. А сама ця держава тривалий час була тісно пов'язана із державами скандинавськими. Принаймні два знані київські князі, Володимир Великий і Ярослав Мудрий, прийшли до влади, отримавши допомогу від скандинавів-варягів.

Дещо інша ситуація була із творенням держави в поляків. Її становлення відбувалося відносно пізно — у другій половині X століття. У той час, як становлення держави Руської припадає на другу половину IX століття. Принаймні в ті часи діяли київські князі Аскольд і Дір, Олег та Ігор, які могли мобілізувати значні сили й навіть здійснювали походи на Ромейську імперію (Візантію).

Польська держава творилася на слов'янській етнічній основі. Вона формувалася в басейні рік Вісла й Одер, на півночі впиралася в Балтійське море, а на півдні — в північні гори Чехії. Ці переважно вкриті лісами терени в давнину були заселені

германськими племенами, які відійшли на захід. У кінці VI — на початку VII ст. вказані землі заселили слов'янські племена: поляни — над річками Вартою та Нотичем, висляни — на верхній Віслі, мазовшани — на берегах середньої Вісли, куяви — на нижній Віслі, слезани — понад верхнім Одером. З часом їх деякі сусіди почали називати ляхами. Вважається, що ця назва походить від племені лендзян, які начебто мешкали в районі сучасного пограниччя Польщі й України⁵. Правда, щодо цього племені та місця їхнього проживання існує чимало питань. Іменування поляків ляхами чи похідними від цього слова назвами отримало поширення в угорців, литовців, деяких східних народів — персів, турків, вірмен, курдів тощо. Такий етнонім поширився також серед русинів-українців, білорусів і росіян.

Окрім згаданих польських племен, на Балтійському Помор'ї, між нижньою Віслою та Одером, проживали поморяни — предки сучасних кашубів, які зараз є окремою етнічною групою в складі поляків⁶. Ще одна окрема етнічна група поляків, гуралі, живе в Карпатах.

Організацію держави на цих просторах очолили поляни. Від них і походить етнонім поляки. Цікаво, що давньоруські літописи розповідають про плем'я полян, яке проживало на теренах середнього Подніпров'я, де й виникла Руська держава. І хоча дніпровські поляни стали «державним племенем», але не від них пішла назва держави й відповідний етнонім. Русь це, радше, назва варязького (скандинавського) походження. Натомість, як бачимо, назва держави й етнонім поляків має слов'янське походження.

Скандинавські елементи теж відіграли певну роль у польському державотворенні, але, наскільки можна судити, вони не були тут такими помітними, як на Русі. Водночас на польське

⁵ Witczak K. T. O dwóch plemionach prapolskich, zasiedlających Ziemię Przemyską i Chełmską — Łędzanach i Wierzbianach. *Acta Archaeologica Carpatica*. R. 38. 2003. S. 157—172.

⁶ Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному. Київ, 2010. С. 224.

державотворення впливали чехи, які мали свою державу, що виникла в кінці IX ст.

У XIX ст. деякі польські автори звертали увагу, що поляки й русини-українці мають спільних предків — полян. Однак ця «польська теорія» не набула поширення. Бо непрості в той час були стосунки між двома народами. Зрештою, польські поляни й поляни Подніпров'я, наскільки можна судити, — не одне й те саме.

Першим властителем поляків, про якого маємо достеменні історичні відомості, був князь Мешко I, котрий почав правити близько 960 року і владарював до самої своєї смерті в 992 р. Безперечно, це був талановитий і енергійний можновладець, який зумів підпорядкувати собі низку нинішніх польських земель — Великопольщу, Куявію, Східну Померанію, Мазовію, Сілезію та, ймовірно, Малу Польщу. За часів його правління і сформувалася Польська держава. У 966 р. Мешко I прийняв християнство. Тоді він одружився на Дубравці, яка походила з династії чеських правителів Пржемисловичів. Останні на той час були християнами. Столицею держави Мешка стало місто Гнезно, яке розміщувалося майже в центрі володінь цього князя⁷.

Наступником Мешка став його син Болеслав I (966 чи 967—1025), прозваний Хоробрим. Це теж був енергійний правитель. Та й удача сприяла йому. Він розширив межі Польської держави, яка простягнулася від Ельби (Лаби) й Балтійського моря до Карпат та Угорщини, від теренів Чехії — до Волині, що була частиною Русі. Під владою Болеслава I опинилися багаті землі Сілезії, Моравії, а також нинішньої Словаччини, великі торгові міста — Гданськ і Краків. Наприкінці життя, 1025 року, Болеслав I отримав титул короля⁸. Таким чином, Польська держава за часів цього правителя стала значною політичною потугою на теренах Центральної Європи.

⁷ Rosik S., Wiszewski P. Wielki poczet polskich władców. Wrocław, 2006. S. 15—28.

⁸ Ibid. S. 30—52.

Здійснював Болеслав I походи на Русь, підтримуючи в боротьбі за київський княжий стіл Святополка — конкурента Ярослава Мудрого. Ця підтримка є цілком зрозумілою. Адже Святополк був одружений з дочкою Болеслава I⁹.

Про похід польського можновладця на руські землі 1018 року так розповідає літопис «Повість минулих літ:

«Рушив Болеслав, [князь лядський], зі Святополком на Ярослава, з ляхами. Ярослав же зібрав множество русі, варягів, словен, рушив супроти Болеслава і Святополка, і прийшов до [города] Волині, і стали [війська] обабіч ріки Бугу.

...Ярослав же не встиг приготуватися до бою, і переміг Болеслав Ярослава.

Ярослав тоді втік із чотирма чоловіками до Новгороду, а Болеслав увійшов у Київ зі Святополком. І сказав Болеслав: “Розведіте дружину мою по городах на покорм”. І було так [зроблено].

Коли ж Ярослав прибів до Новгороду, хотів він утікати за море. Та посадник Костянтин, син Добринин, з новгородцями порубали човни Ярославові, кажучи: “Ми можем іще битись за тебе з Болеславом і з Святополком”. І стали [новгородці] гроші збирати: з мужа — по чотири куни, а з старост — по десять гривень, а з бояр — по вісімдесят гривень. І привели варягів, і дали їм гроші, і зібрав Ярослав воїв многих.

Болеслав тим часом перебував у Києві, сидячи [тут], а нерозумний Святополк наказав: “Скільки ото ляхів по городах — бийте їх!”

І побили ляхів, а Болеслав утік із Києва, узявши майно, і бояр Ярославових, і дві сестри його, [Передславу та (Премиславу)]. І Анастаса, [попа] десятинного, він приставив до майна, бо той увійшов був йому в довір'я обманом, і безліч людей він повів із собою, і городи червенські зайняв собі. І вернувся він у землю свою.

⁹ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. С. 248.

ЗМІСТ

Передмова	3
Червенські міста і не тільки...	7
Боротьба за королівство Руське	19
Полонізація руського нобілітету в Польському королівстві й Речі Посполитій. Поява українського козацтва як «альтернативної» соціальної еліти	53
Революція, яка «створила Україну» й стала початком краху Речі Посполитої	96
Руїнники й рятівники Речі Посполитої	147
За нашу і вашу свободу?	195
Чия Галичина?	264
«Важкі питання» ХХ століття	280
Дні сьогоднішні	309